

РЕВОЛЮЦИЯ И ЛИТЕРАТУРА (Лениновата литературна политика)

ИВАН ГРАНИТСКИ

Веднага след революцията Александър Блок пише: „Да възвърне на хората цялата пълнота на свободното изкуство може единствено великата и всемирна Революция, която ще разруши многовековната лъжа на цивилизацията и ще възвиси народа на висотата на артистичното човечество.“¹ Поетът пише това по повод творчеството на Рихард Вагнер, но думите му се отнасят не само за музиката. В тях се оглежда изключително важният въпрос за революционния патос на истинското изкуство и за естетическото, творчески създаващото излъчване на революцията. Словото на самия Блок е ярка илюстрация — най-значимите му творби са родени от искрата между изкуство и революция. Достатъчно е да си припомним само революционния образ на епохата, нарисуван с огнени черти в поемата „Дванадцать“.

Действително революцията отваря вратите за свободното развитие на изкуството, тя приближава твореца към оня жадуван миг, когато истината, красотата и доброто ще засияят в единния образ на хармонията.

Без съмнение кардиналният проблем революция — изкуство, революция — литература може да бъде най-ясно изведен и осветлен, ако се върнем към принципите на литературната политика на Маркс и Енгелс, Лафарг и Меринг, Плеханов и Благоев. Още в ранните статии на Маркс и Енгелс в „Рейнски вестник“ и „Немско-френски годишници“ съзираме зараждането на принципа на комунистическата партийност в литературата. Принцип, който се превръща в главно оръжие на революционната борба на „Нов рейнски вестник“ през 1848—1849 година. В работата си във вестника, наречен от Ленин „ненадминат орган на революционния пролетариат“, Маркс и Енгелс вече са избистрили принципите на своята литературна политика. Естетическите качества на конкретните творби те разглеждат от гледна точка на социалната значимост на художествените идеи. Показателен в това отношение е строгият класово диференциран подход към творчеството на немските революционни поети Фрайлиграт, Хервег и Веерт. Топлотата на личните приятелски връзки, деликатното отношение към поета като творец не водят до субективистични пристрастия, не изместват строгата, но справедлива оценка. А когато става дума за чистотата на партийната позиция, Маркс и Енгелс са безкомпромисни — известно е с какви изрази наричат те Фрайлиграт в своите писма, когато към края на живота си той заема една конформистка позиция и се плъзга към филистерския дребнобуржоазен радикализъм².

¹ А. Блок. Собр. соч. в 12-ти т. Т. 8. М.—Л., 1936, с. 59.

² Принципите на литературната политика на Маркс и Енгелс са най-задълбочено разглеждани от: М и х а и л Л и ф ш и ц. К. Маркс. Искусство и общественый идеал. М., 1979; Г. Ф р и д л е н д е р. К. Маркс и Ф. Энгельс и вопросы литературы. М., 1962; И в а н С л а в о в. Марксовото естетическо наследство — комплексен проблем. С., 1972.

В десетки статии, фрагменти от по-големи съчинения и писма Маркс и Енгелс се докосват до творческия свят на писатели като Есхил, Хораций, Лукиан, Данте, Петрарка, Бокачо, Шекспир, Сервантес, Волтер, Дефо, Русо, Бомарше, Лесинг, Балзак, Шатобриан, Шели, Байрон, Беранже, Ламартин, Юго, Зола, Мопасан, английските реалисти от средата на XIX век и пр. В техните произведения класиците на марксизма търсят преди всичко художественото отражение на социалните противоречия, социалната кардиограма на конкретната епоха. Разбира се, социалната значимост на творбата те разглеждат в диалектическо единство с нейните естетико-художествени достойнства.

Лафарг, Меринг, Плеханов и Благоев разгръщат в новите исторически условия и стобразно националната специфика на разглежданите литературни факти и явления принципите на литературната политика на Маркс и Енгелс. И до днес запазват своето значение например блестящите работи на Плеханов за Чернишевски, Белински, Херцен, статиите му за Ибсен, Хамсун, Толстой, Максим Горки, Гл. Успенски, С. Каронин, неговите знаменити „Писма без адрес“, „Изкуството и общественият живот“, „Френската драматическа литература и френската живопис през XVIII век от гледна точка на социологията“.

Никак не е случайно, че младият Димитър Благоев също изпробва своето подемично перо първо върху проблеми на литературата и изкуството. От ранните публицистични творби на Благоев (брошурата „Нашите апостоли“ и памфлетите „Царството на чардафоните“ и „Христо Ботев пред съда на „естегичните“) до късните му съчинения и статии той неизменно се интересува от въпроса за отражението на социалните борби в литературата, от битието на революцията в творбата на изкуството и от изкуството на революционното битие.

Но като че ли именно у Ленин ще открием най-дълбоките прозрения за взаимоотношението революция — изкуство, за тяхното взаимопроникване и взаимootражение. Особено важно е тъкмо днес да потърсим координатите на Лениновата литературна политика, да усвоим и осмислим нейната конкретна и въплътена в практиката историческа енергия. Днес, във времето на остра и безкомпромисна идеологическа борба, принципите на Лениновата литературна политика са методологически най-вярната отправна точка за нашите анализи върху наследството на миналото и днешния литературен процес. Изминалите десетилетия от Великата Октомврийска социалистическа революция, мощното развитие на литературата на социалистическия реализъм потвърждават жизнеността на Лениновата литературна политика, нейната евристична и прогностична значимост.

В словото на Владимир Илич, както и в неговия живот, литературата и изкуството винаги са играли изключителна роля. Невъзможно е просто в рамките на една статия да се обзоре цялото богатство на Лениновите литературни интереси. Затова ще се ограничим само с отделни изказвания и анализи на Ленин за някои от големите руски и съветски писатели, анализи и оценки, които хвърлят светлина върху разглеждания проблем.

В сътвореното от поетите-декабристи, от Пушкин, Некрасов, Чернишевски, Салтиков-Шчедрин, Достоевски, Лев Толстой, Чехов, Горки Ленин търси социалния еквивалент на художествените идеи. Той се интересува от движението на тези идеи, от тяхната насоченост и патос, от това, до каква степен конкретният писател или литературно направление носят историческия дух на епохата. Дали със своето изкуство писателят променя човека и обществото, дали той революционизира съзнанието на читателите, дали прави действителен разрез на социалните отношения? На тези въпроси Ленин иска да види отговор в произведението на писателя.

Особено значение придобиват Лениновите статии, засягащи въпроси на литературата, писани около и след първата руска революция от 1905 година. Поредицата статии за Лев Толстой, „Партийна организация и партийна литература“, „В памет на Херцен“, внушителната преписка с Максим Горки, изказванията и фрагментите за Чернишевски ни дават блестящ анализ не само на естетико-художествената

стойност на творчеството на руските писатели, но и на социалните противоречия в руското общество. Назряването на социално напрежение, приближаването на революционен взрив е гениално предусетено от Ленин и видно в богатата и диалектически многозначна картина, която рисуват руските писатели. В прозата на Толстой, Достоевски, Салтиков-Шчедрин, Чехов и Горки Ленин вижда жестоките социални противоречия, които неизбежно ще доведат обществото пред прага на революционна ситуация. Със забележителна сила и проникновение Владимир Илич откроява противоречията у самите писатели — това са противоречия на епохата, на индивидуалния характер и таланта, на класовата принадлежност (и оттам неизбежна детерминираност) на твореца. Великолепа илюстрация в това отношение би могла да бъде статията „В памет на Херцен“, посветена на стогодишнината от рождението на великия революционер-демократ, писател и философ: „Херцен принадлежи — пише Ленин — към поколението на дворянските, помешчическите революционери от първата половина на миналия век. Дворяните дадоха на Русия бироновци и арачкевци, безброй „пияни офицери, скандалджии, картоиграчи, панаирджийски герои, кучкари, побойници, биячи, развратници“ и сантиментални маниловци. И между тях — пише Ленин — се развиха хората на 14 декември, фаланга герои, откърмени като Ромул и Рем с млякото на див звяр. . . Това са някакви юнаци, от главата до петите изковани от чиста стомана, воини-сподвижници, съзнателно тръгнали на явна гибел, за да разбудят младото поколение за нов живот и да очистят родените сред палачество и раболепие деца.“

„Към тия деца принадлежеше и Херцен. Въстанието на декабристите го разбуди и „очисти“. В крепостническа Русия от 40-те години на XIX век той съумя да се издигне на такава висота, че се нареди до най-великите мислители на своето време. Той усвои диалектиката на Хегел. Той разбра, че тя представлява „алгебра на революцията“. Той отиде по-далеч от Хегел, към материализма, след Фойербах. Първото от неговите „Писма за изучаването на природата“ — „Емпирия и идеализъм“, написано в 1844 г., ни показва Херцен като мислител, който дори сега стои една глава по-високо от маса съвременни природоизследователи-емпирици и от редица днешни философи, идеалисти и полуидеалисти. Херцен стигна непосредствено до диалектическия материализъм и се спря пред историческия материализъм.“³

Луначарски специално изтъква методологическото значение на Лениновата статия „В памет на Херцен“, евристичните пробиви, които тя прави както за творчеството на Херцен, така и за революционната ситуация в Русия⁴. Ленин разкрива и обяснява дълбоките вътрешни противоречия у автора на „Писма за изучаване на природата“, доказвайки, че те се дължат на незрелостта на обществените отношения, както и на откъснатостта на Херцен от конкретните революционни раздвижвания в недрата на руското общество. Погледът към Херцен е всъщност поглед към дълбокия исторически смисъл на руската революция: „Именно това „спиране“ предизвиква духовен крах у Херцен след поражението на революцията от 1848 г. Херцен е напуснал вече Русия и наблюдава непосредствено тази революция. Тогава той беше демократ, революционер, социалист. Но неговият „социализъм“ принадлежи към ония безбройни в епохата на 48-а година форми и разновидности на буржоазния и дребнобуржоазния социализъм, които бяха окончателно убити от юнските дни. . . Духовният крах на Херцен, неговият дълбок скептицизъм и песимизъм след 1848 г. бе крах на *буржоазните илюзии* в социализма. Духовната драма на Херцен е рожба и отражение на оная световноисторическа епоха, когато революционността на буржоазната демокрация *вече* умира (в Европа), а революционността на социалистическия пролетариат още *не* е узряла. Това не разбраха и не можеха да разберат рицарите на либералното руско езикоблудство, които сега прикриват своята контрреволюционност с цветисти фрази за скептицизма на Херцен. У тези рицари, които

³ В. И. Ленин за литературата и изкуството. С., 1973, 220—221.

⁴ Вж. А. В. Луначарски. Човек на новия свят. С., 1980, 207—211. Интерес представляват и наблюденията на В. Щербина в „Ленин и вопросы литературы“, М., 1985, 303—307.

предадоха руската революция в 1905 г., които забравиха и да мислят за великото звание *революционер*, скептицизмът е форма за преминаване от демокрацията към либерализма — към онзи лакейски, подъл, мръсен и зверски либерализъм, който разстрелваше работниците в 48-та година, който възстановяваше разрушените тронове, който ръкопляскаше на Наполеон III и който Херцен *проклинаше*, без да умеє да разбере неговата класова природа.⁴⁵

В статията си за Херцен Ленин откроява ясно три поколения, три класи, които действуват и подготвят руската революция. В първото поколение Херцен е с дворяните и декабристите („Декабристите разбуджат Херцен“). След това идват революционерите-разночници (от Чернишевски до героите на „Народная воля“), наречени от Херцен „младите кормчии в бъдещата буря“. И накрая — пролетариатът, „единствената докрай революционна класа“⁴⁶. Финалът на статията в синтезиран вид съдържа и Лениновия възглед за диалектичката връзка между слово и дело, революция и литература: „Честувайки Херцен, пролетариатът се учи от неговия пример да разбира великото значение на революционната теория; — учи се да разбира, че беззаветната преданост към революцията и революционната проповед към народа не пропадат дори тогава, когато цели десетилетия отделят сеитбата от жътвата; — учи се да определя ролята на различните класи в руската и международната революция. Обогатен от тези уроци, пролетариатът ще си пробие път към свободния съюз със социалистическите работници от всички страни, като смачка тая гадина, царската монархия, против която Херцен пръв вдигна великото знаме на борбата чрез обръщение към масите със *свободното руско слово*.“⁴⁷

Творчеството на Лев Толстой предоставя извънредно богата база за наблюдения върху характера и спецификата на руската революция. Затова никак не е случайно, че Ленин посвещава на великия художник на словото цяла поредица от статии. Само за няколко години след революцията от 1905 година той пише: „Лев Толстой като огледало на руската революция“, „Л. Н. Толстой“, „Л. Н. Толстой и съвременното работническо движение“, „Толстой и пролетарската борба“, „Героите на „уговорката“, „Л. Н. Толстой и неговата епоха“. Десетки са позоваванията в отделни съчинения, изказвания и писма на Толстоеви персонажи. Изключителният интерес на Ленин към художествения свят на Толстой е обясним — в творбите на великия писател той вижда зрението, приближаването на революционната буря. Именно диалектиката на революцията търси Ленин в произведенията на Толстой.

И творчеството му след 1861 година действително се превръща в огледало на нарастващите социални брожения, то отразява както драстичните противоречия в живота на руското общество, така и породените от тях дълбоки вътрешни (морални, естетически и пр.) противоречия на самия писател. Нека се позовем на статията „Л. Н. Толстой и неговата епоха“, която според Луначарски в известен смисъл резюмира Лениновите идеи за Толстой: „Епохата, на която принадлежи Л. Толстой и която изключително релефно е отразена както в неговите гениални художествени произведения, така и в учението му, е епохата от 1861 до 1905 г. Наистина литературната дейност на Толстой започна по-рано и завърши по-късно от този период, но Л. Толстой се оформи напълно като художник и като мислител именно през този период, чийто преходен характер породил всички отличителни черти и на произведенията на Толстой, и на „толстоизма“.“⁴⁸

Реалното историческо съдържание на толстоизма Ленин открива в идеологията на източния строй. Аскетизмът, песимизмът и непротивенето на злото с насилие се вливат в Толстоевото учение от азиатския строй и начин на мислене: „Песимизмът, непротивенето, апелът към „Духа“ е идеология, която неизбежно се появява в такава епоха, когато целият стар строй „се е преобърнал“ и когато масата, въз-

⁴⁵ В. И. Ленин за литературата и изкуството, 221—222.

⁴⁶ Пак там, с. 225.

⁴⁷ Пак там, с. 226.

⁴⁸ В. И. Ленин. Събрани съчинения. Т. 20. С., 1980, с. 95.

питана при този стар строй, всмукала с майчиното мляко принципите, привичките, традициите, вярванията на този строй, не вижда и не може да види какъв е „установяващият се“ нов строй, какви обществени сили и как именно го „установяват“, какви обществени сили са способни да донесат спасение от неизбронните, особено тежки бедствия, характерни за епохите на „рушене“.⁹

Художественият гений на Толстой претворява блестящо процеса на това „рушене“, но толстоистката идеология не може да разбере социалния смисъл и насоченост на революционното движение, не може да схване историческата роля на онази класа, която е признана да извърши революцията. И тук е най-дълбокото противоречие у великия писател. „Периодът 1862—1904 г. — продължава Ленин — беше именно такава епоха на рушене в Русия, когато старото безвъзвратно, пред очите на всички, се рушеше, а новото едва се установяваше, при което обществените сили, създаващи този строй, за пръв път се проявиха на дело, в широк общонационален мащаб, в масово, открито действие на най-различни поприща едва през 1905 година. А след събитията, станали в Русия през 1905 г., последваха подобни събития в редица държави от същия този „Изток“, на чиято „неподвижност“ се позоваваше Толстой през 1862 година. 1905 година беше началото на края на „източната“ неподвижност. Именно затова тази година донесе историческия край на толстоизма, края на цялата тази епоха, която можеше и трябваше да породни учението на Толстой не като нещо индивидуално, не като каприз или оригиналничене, а като идеология на условията на живот, при които действително се намираха милиони и милиони през известно време.“¹⁰

Не само вътрешните противоречия в творчеството на Толстой и Херцен търси Ленин, за да открие сложния и диалектически многостранен образ на руската революция. Известни са редица бележки на Ленин в негови писма или в разговори с литературни и политически дейци, в които той изказва мисли с голямо методологическо значение. В творчеството и общественото поведение на такива писатели като Чернишевски, Салтиков-Шчедрин, Достоевски, Чехов, Максим Горки, Маяковски и пр. Ленин открива речупуени през неповторимия им писателски натурел социалните пулсации, долавя стъпките на конкретното социално време. Особено показателни са взаимоотношенията между Ленин и Горки. Тук ще видим приложен принципа на комунистическата партийност в цялата му дълбочина, богатство и многопосочност. Ленин пише или се изказва за Горки, за неговото творчество с подчертано уважение и любов към таланта. Но заедно с това той остро полемизира с Горки по повод на някои негови увлечения и идеологически грешки — например увлечението на Горки по богостроителството и идеите на вперьодовците. Твърде ценни са писмата на Ленин до Горки от следреволюционния период. Ето как деликатно, но и безкомпромисно Ленин посочва на Горки някои негови увлечения в писмо от 31 юли 1919 г.: „Както и в разговорите с Вас, в писмото Ви има маса болни впечатления, които Ви довеждат до болни изводи.“

Започвате с дизентерията и холерата; и изведнъж някакво болезнено озлобление: „братство, равенство“. Несъзнателно, а излиза нещо като това, че комунизмът бил виновен за нуждата, нищетата и болестите на обсадения град!

По-нататък някакви си непонятни за мен злобни остротности против „нормираната“ литература (каква? защо е свързана с Калинин?). И изводът, че „нищожните остатъци от разумните работници“ били казвали, че ги „предали“ „в плен на мужика“.

Това вече е съвсем несъобразно с нищо. Калинин, какво ли, се обвинява, че предал работниците на мужика? Така излиза.

Това са могли да измислят работници или съвсем зелени, глупави, с „лява“ фраза вместо глава, или разстроени, измъчени, гладни, болни, или „остатъците на аристокрацията“, които великолепно умеят да изопачават всичко, великолепно се залавят за всяка дреболия, за да излеят своята бясна злоба против съветската

⁹ Пак там, с. 97.

¹⁰ Пак там, 97—98.

власт. Тези остатъци Вие именно споменавате веднага в писмото си. Тяхното настрояние болезнено Ви влияе.

Вие пишете, че виждате „хора от най-разнообразни слоеве“. Едно е да виждаш, друго е всекидневно в целия живот да усещаш допира. Последното Ви се случва да изпитвате най-вече от тези „остатъци“ — по силата, ако щете, на Вашата професия, която Ви заставя „да приемете“ десетки озлобени буржоазни интелегенти, пък и по силата на житейската обстановка.

Сякаш „остатъците“ „хранят“ към съветската власт нещо близко до симпатия“, а „мнозинството от работниците“ дава крадци, присламчили се „комунисти“ и пр.! И Вие стигате до „извода“, че революцията не бива да се прави с помощта на крадци, не бива да се прави без интелгенцията.

Това е съвсем болна психика, изострила се в обстановката на озлобени буржоазни интелегенти.¹¹

Няма място за компромиси, щом става дума за идейната насоченост на литературата, за позицията на твореца. Индивидуалното мнение, субективното пристрастие, дори персоналната литературна или политическа обида могат да бъдат допустими, но не може да бъде приета подмяната на класово-партийния критерий при оценката на литературните факти и явления. Ярка илюстрация в това отношение са думите на Ленин за Аркадий Аверченко. Когато отбелязва, че Аверченко е написал талантлива книга, Ленин пише: „Това е книжката на озлобения почти до умопомрачение белогвардеец Аркадий Аверченко: „Дузина ножове в гърба на революцията“, Париж, 1921. Интересно е да се наблюдава как стигналата до кипене омраза е предизвикала и забележително силните, и забележително слабите места на тази талантлива книжка. Когато авторът посвещава своите разкази на непозната нему тема — излиза нехудожествено. Например разказът, който изобразява Ленин и Троцки в домашния им живот. Много злоба, само че не прилича, любезни гражданино Аверченко! Уверявам ви, че недостатъци Ленин и Троцки имат много, между другото значи и в домашния си живот. Само че за да напише човек талантливо за тях, трябва да ги познава. А вие не ги познавате.

Затова пък голяма част от книжката е посветена на теми, които Аркадий Аверченко великолепно познава, които той е преживял, премислил, почувствувал. И с поразителен талант са изобразени впечатленията и настроенията на представителя на старата, помешническа и фабрикантска, богата, преяла и преситена Русия. Така, именно така революцията трябва да изглежда на представителите на командващите класи. Огнедишашката омраза прави разказите на Аверченко понякога — и в повечето случаи — ярки до поразителност. Има просто превъзходни неща, напр. „Трева, стъпкана с ботуши“, за психологията на децата, преживели и преживяващи гражданската война.¹²

Днес, в навечерието на 70-годишнината от Великата Октомврийска революция, ни е особено необходимо да се върнем към практическото приложение на Лениновата литературна политика, да осмислим литературните факти и явления през призмата на принципа на комунистическата партийност. Лениновите думи и оценки за редица руски, съветски и световни писатели и дейци на изкуството ни дават ярък пример.

¹¹ В. И. Ленин за литературата и изкуството, 442—443.

¹² Пак там, с. 543.